

РОЗДІЛ III. МОДЕЛЮВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА ПРОЦЕСІВ

Марина Балко

УДК 811.161.2'367.4

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ УТВОРЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Схарактеризовано концептуальні засади моделювання як специфічного методу дослідження мовних одиниць і процесів. Окреслено поняття лінгвістичної моделі, описано її основні властивості. Обґрунтовано доцільність побудови моделей для опрацювання процесу породження словосполученевих одиниць з вихідних реченевих. Змодельовано утворення прикметникових словосполучень сучасної української мови.

Ключові слова: словосполучення, модель, трансформація, трансформаційна модель.

Моделювання як метод пізнання та репрезентації лінгвістичної дійсності досить широко застосовують у сучасному мовознавстві. Наразі можна виокремити два відносно самостійні напрями науки про мову, представники яких розробляють або концептуальні підходи до можливості існування та використання моделей різноманітних мовних явищ, або практичні прийоми моделювання лінгвістичних структур, тобто досить ґрунтовно сформовано фундаментальне «поле моделювання як наукового методу систематизації, аналізу й диференціації досліджуваного матеріалу» [Шаталова 2012: 140].

Грамматичні, а особливо синтаксичні, одиниці й процеси доволі часто опрацьовують із застосуванням методу моделювання як основного або додаткового. Цей факт пояснюємо тим, що найоптимальнішим способом вивчення надзвичайно складних і багатоаспектних синтаксичних явищ найчастіше постає створення моделі, яка відображає певний фрагмент граматичної дійсності в дещо спрощеному вигляді. Моделювання являє собою «метод вивчення властивостей і структури реального об'єкта на підставі вивчення властивостей і структури сконструйованої моделі цього об'єкта» [Кравцова 2014: 181].

Мета пропонованої статті – проаналізувати концептуальні засади моделювання процесу утворення словосполучень сучасної української мови.

Аналіз значної літератури з проблем моделювання (пор. роботи Л. А. Алексієнко, М. Ф. Алефіренка, Ю. Д. Апресяна, А. М. Баранова, Л. Блумфілда, Е. В. Будаєва, М. В. Варламова, В. О. Глуценка, А. П. Загнітка, А. А. Залізняка, С. А. Карпіловської, Ю. В. Кравцової, В. В. Ларичева, О. Г. Ликова, О. Ф. Лосева, І. О. Мельчука, І. І. Меншикова, Х. Ніски, О. В. Падучевої, І. І. Ревзіна, З. С. Херріса, Н. Хомської, С. К. Шаумяна та ін.) засвідчує різнобій в опрацюванні понять моделі й моделювання. Ю. В. Кравцова з цього приводу зазначає, що наразі «існують релевантні метамовні невідповідності в застосуванні термінології для характеристики методу моделювання, коли він майже ототожнюється з типологізацією, категоризацією, структурно-функційним аналізом тощо, тому чіткі межі опису модельованого об'єкта часто відсутні» [Кравцова 2014: 181]. «Більше того, – продовжує дослідниця, – поняття *модель* і *моделювання* в лінгвістиці (як і в інших галузях науки) через широке розуміння й застосування фактично детермінологізуються, а їхні дефініції стають усе аморфнішими» [Кравцова 2014: 181]. З огляду на це постає необхідним окреслити наше розуміння зазначених термінів.

У загальнотеоретичному аспекті модель – це «така мисленнево репрезентована або матеріально реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, спроможна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [Меньшиков 1979: 6]. Лінгвісти найчастіше розуміють модель як аналог об'єкта (аналог його структури або функціонування), а моделювання – як процес побудови таких моделей [Алексієнко 1969; Загнітко 2007; Меньшиков 1979; Молошная 1975; Мороховская 1975; Пазухин 1975; Ревзин 1967, Mel'čuk 2009, Niska 1999, Sgall 1984 та ін.]. Існує й інше («методологічне») трактування поняття моделі, що передбачає не моделювання досліджуваного об'єкта (тобто створення його аналога), а моделювання самого процесу наукового опису методом моделей [Глинский 1965]. Нас цікавитиме перший із окреслених підходів, адже утворення словосполучень сучасної української мови опрацьовуємо саме шляхом створення моделей, що в абстрагованому вигляді репрезентують процес синтаксичної деривації (є аналогами цього процесу). Моделі цього типу становлять «абстрактні системи конструктивів» [Мороховская 1975: 21]. Якщо розглядати відношення моделі-аналога до модельованого об'єкта, то можна стверджувати, що її головна функція – заміщувальна (модель-аналог об'єкта уподібнюється оригіналу); серед інших функцій моделі-аналога виокремлюють відтворювальну, евристичну, планувальну, організувальну та деякі інші функції.

Необхідність створення моделей Ю. Д. Апресян бачить у всіх тих наукових галузях, де об'єкт науки недосяжний для безпосереднього спостереження [Апресян 1966: 78]. У таких випадках об'єкт вивчення (у нашому випадку – мова) лінгвіст уподібнює «чорному ящику», про який відомо тільки, які початкові матеріали він отримує «на вході» і які кінцеві продукти він видає «на виході». Завдання полягає в тому, щоб дізнатися вміст «чорного ящика» – той прихований від дослідників механізм, який переробляє вихідні матеріали в кінцеві продукти. Оскільки неможливо розібрати «чорний ящик», не порушивши одночасно його функціонування, лишається єдиний шлях до пізнання об'єкта: учені повинні на підставі порівняння вихідних і кінцевих даних

відновити вихідний образ об'єкта, тобто висунути гіпотезу про його можливу будову. Якщо логічна будова функціонує аналогічно об'єкту, вона є апроксимацією, або моделлю, і дослідники можуть уважати, що закладений в неї механізм у всіх істотних деталях збігається з механізмом «чорного ящика» [Апресян 1966: 78]. Отже, сенс моделювання Ю. Д. Апресян бачить у тому, щоб замість імпліцитних властивостей об'єкта вивчити експліцитні властивості моделі й поширити на об'єкт всі ті закони, які виведені для моделі.

Подібної думки дотримуються й інші мовознавці (пор. праці П. Г. Горної, Р. В. Пазухіна та ін.), наголошуючи на тому, що «модель служить моделлю, оскільки вона сприяє здобуттю інформації» [Мороховская 1975: 22] про досліджуваний об'єкт. Більше того, виконуючи свою заміщувальну функцію, модель повинна відтворювати не фізичні властивості об'єкта, а сприяти вивченню внутрішніх закономірностей та якісних характеристик останнього. У зв'язку з цим завданням, вирішенню якого має служити модель-аналог об'єкта, є розкриття властивостей об'єкта та його адекватний опис.

Найважливішими властивостями лінгвістичних моделей, за Ю. Д. Апресяном, є такі:

- 1) моделювати можна тільки такі явища, істотні ознаки яких вичерпано їхніми структурними або функційними характеристиками;
- 2) модель завжди є певною ідеалізацією об'єкта. Реальні явища дуже складні. Щоб зрозуміти ці складні явища, необхідно почати з вивчення найпростіших і найзагальніших випадків, навіть якщо вони ніколи не трапляються в чистому вигляді, і від них просуватися до більших, складніших і спеціальних випадків;
- 3) зазвичай модель оперує не поняттями про реальні об'єкти, а конструктами, тобто поняттями про ідеальні об'єкти, не виведеними безпосередньо й однозначно з дослідних даних, а побудованими «вільно» на підставі деяких загальних гіпотез, підказаних спостереженнями та дослідницькою інтуїцією;
- 4) модель повинна бути формальною: у ній експліцитно й однозначно задані вихідні об'єкти, твердження, які їх пов'язують, та правила поводження з ними (правила утворення або виділення нових об'єктів і тверджень);
- 5) модель має відповідати вимозі експланаторності (пояснювальної сили): вона повинна пояснювати факти або дані спеціально здійснених експериментів, які неможливо пояснити з погляду старої теорії, а також передбачати невідому раніше, але принципово можливу поведінку об'єкта [Апресян 1966: 79–91].

Усім наведеним властивостям лінгвістичної моделі відповідають побудовані нами трансформаційні моделі породження словосполучень сучасної української літературної мови [Балко 2014]. Формалізоване моделювання процесу утворення словосполучень стало можливим з огляду на визначення цих синтаксичних одиниць з опертям на підхід, запропонований І. Р. Вихованцем. На його думку, «якщо речення являє собою елементарну семантико-синтаксичну структуру, тобто складається з одного предиката... і зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових членів, то в такій реченнєвій побудові не функціонують словосполучення» [Вихованець 1993: 187]. Словосполученнєві конструкції формуються внаслідок різноманітних ускладнень вихідної (семантично елементарної) структури речення, тобто являють собою результат згортання додаткових (окрім головної) пропозицій. Словосполучення та речення пов'язані дериваційними зв'язками: словосполучення є, власне, згорнутим реченням, його трансформом, пор.: *Крик людини* (← *Людина кричить*), *яка безмежно вірила та й зірвалась перед смертю в безмежний розпач* (← *Розпач є безмежний* ← *Розпач не має меж*), *втрапивши відразу все* (← *Хтось втратив усе*), *покинута на розтерзанні* (← *Хтось покинув когось, щоб того розтерзали*), *на глум і муки* (Іван Багряний); *Народ схвально загомонів* (← *Народ загомонів + Хтось це схвалює*), *після пережитого страху* (← *Народ пережив страх*) *всіх охопила радість...* (Л. Залата) і под.

Словосполучення ми розглядаємо як семантично завершену й структурно замкнену непредикативну синтаксичну одиницю-конструкцію дериваційної природи, яка будується за певною структурною схемою на основі підрядного прислівного зв'язку та є частковим знаком ситуації [Балко 2014: 72].

Такий підхід до демінування словосполучення дав змогу змоделювати дериваційні процеси породження цих одиниць з вихідних речень. Формалізацію зазначених процесів здійснено з використанням відповідної символіки: І – ім'я; Ім – іменник; П – прикметник; З – займенник; Ч – числівник; Д – дієслово; Дзап – заперечне дієслово; КС – слово категорії стану; ДП – дієприкметник; ДПр – дієприслівник; ДВ – девербатив; ДА – деад'єктив; Ін – інфінітив; Д-Зв – дієслово-зв'язка; Пр – прислівник; Прй – приименник; (Н) – називний відмінок; (Р) – родовий відмінок; (Д) – давальний відмінок; (З) – знахідний відмінок; (О) – орудний відмінок; (М) – місцевий відмінок; 1, 2, 3 – порядковий номер компонента; → – напрямок трансформаційних змін.

Розглянемо трансформаційні моделі породження словосполучень сучасної української мови на прикладі деяких прикметникових одиниць.

Прикметниково-іменникові словосполучення із залежним орудним відмінком зразка *гарний собою, низький зростом* (пор.: *І була вона така гарна собою, що не було їй рівних серед тих жінок, яких бачив раніше* (В. Тарасов); *Він був високий ростом, вищий від свого брата, але ніжно збудований, як мати* (О. Кобилянська); *Помер нагло, й ніхто не знав причину смерті його, був-бо снажний і дужий тілом* (Іван Білик) і под.) утворюються в результаті зміни діатез вихідного предиката, тобто внаслідок трансформації $Ім(Н) + Д-Зв + П(Н/О) \rightarrow П + Ім(О)$, пор.: *Зріст є маленьким* → *маленький зростом*; *Вдача є доброю* → *добрий вдачею*; *Обличчя є схоже* → *схожий обличчям* і под. Лівобічний актант у вихідних конструкціях переважно є метонімічним, що засвідчує змога його заміни словом *людина* (*Людина є маленькою. Людина є доброю* і под.).

М. І. Степаненко стверджує, що словосполучення структури «прикметник + іменник в орудному

відмінку» належать у сучасній українській мові до широкоживаних; названу прикметниками ознаку конкретизовано й одночасно обмежено вказівкою на предмет чи особу, у зв'язку з якими вона реалізована [Степаненко 1992: 29]. Стрижневий компонент аналізованих словосполучень може мати семантику: а) позитивної / негативної оцінки окремих атрибутів зовнішності людини: *Очі мав якісь водянисті, а так нічого: молодий, непоганий собою, симпатичний в отім яскравім кашне* (О. Гончар); *Щоб красою був дивний* (Р. Іванченко) і под.; б) зовнішніх параметричних характеристик людини або тварини, пор.: *Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, і уста рум'яні, і станом високий*, – така вже краса, що й не сказати (Марко Вовчок); *А поставою був доладний, колбу своєю тримав на плечах з гідністю і сам тримався випростано, півдикувато, як усі низькі ростом* (О. Гончар) і под.; в) окреслення віку людини, пор.: *А невдовзі зовсім молодий роками граф Шептицький посів і найвищий на теренах діяння греко-католицької церкви в Галичині духовний пост...* (Ю. Смолич); *Корній, чабан правої руки, зсутулений, зморщений, як стручок, хоча літами й не старий, вважає, певне, що зараз саме час наскаржитись льотчикові на свого сусіда – полігон...* (О. Гончар) і под.; г) визначення розміру, об'єму, форми предмета, пор.: *Дві з його Мадонн особливо нам запам'яталися: одна – мальована на полотні, розміром невеличка, зображала молоду матір під яблунею...* (О. Гончар); *Формою гіллясте, як ріг оленя, тільки білосніжне* (О. Гончар); г) подібності / відмінності за певними ознаками: *Дітям роздали не бачені досі в Черемошнім довгі цукерки у блискучих обгортках та якісь дивні фрукти, формою схожі на яблука* (М. Матіос); *А один з них, між иншим, постаттю дуже подібний до Мирона* (В. Винниченко) і под.; д) внутрішньої наповнюваності предмета: *...якби цей багатий хлібом та корабельним лісом острів був уже в його руках, Гістіей не турбувався б і про Міркін та щедру на срібло Міркінську область* (І. Білик); – *Сказав халіф Осман: мудрий султан – і цвіте держава, убогий розумом і духом – і держава валиться, – звернувся шейхульїслам до Нур Алі, алай-бега і лавних паїшів* (Р. Іванчук) і под.; е) окреслення рис характеру людини: *Скажений вдачею, лукавий, винахідливий, він не тільки псевдосвідчив..., а й нібито на власні очі бачив у гетьмана листи від Орлика й навіть від Карла* (Ю. Мушкетик); *Вдруге вийшла заміж за чудесну, душевну, м'яку характером людину, обласного землеупорядника* (В. Дрозд) і под.; є) указівки на психофізичний та емоційний стан особи: *Ніхто там із нас не повинен був зникнути, ми були там немрущі і неминущі, здавалось, завжди ми будемо, і ніколи не знатимем втрат, і, щасливі своєю дитячою дружбою, завжди будем такі, які є* (О. Гончар); *Інші гості, потокаючи, кивали головами, а сини сиділи горді тією хвалою* (Б. Грінченко) і под. Відзначаємо синонімічність деяких словосполучень аналізованого різновиду з прийменниковими конструкціями, а саме: *Вражений високим рівнем організації навчання в університеті як українського закладу, і гордий за його європейськість* (Віче. – 2011. – № 9) – *Він був гордий сином перед сусідами* (Іван Нечуй-Левицький); *Але не було сумніву, що він хворий саме на висипний тиф: його груди вже вкрилися характерним висипом* (М. Дашкієв) – *...і одному лікарєві, Людині гуманній, під силу вислухати, ... за двері зневаги віднести їхні сумніви, дрижжакі, вічний потяг до несвободи, крик: хворий християнством, підйом на уколи!* (Є. Пашковський).

На зміні діатез утворюються й прийменникові словосполучення зі стрижневим прикметником (найчастіше – співвідносним з дієсловом) та залежним родовим відмінком, пор.: *Найперше ж хотів утішитися сам після ганебної невдачі з непокірливою жоною, в якій, окрім царського титулу та багатств, власне, й не було нічого привабливого для такого знатного чоловіка, як він* (П. Загребельний); *Це був перший ворог, якого забив він, напевне він, і навіть не в бою, а коли той сповняв на коні образливий для нього танок* (Ю. Мушкетик); *Ризик невіддільний від моєї професії* (Н. Тисовська) і под. Фіксуємо в таких словосполученнях переважно первинні прийменники для, від, до, з (із, зі, зо) та опорні прикметники, що мають значення: а) позитивного або негативного ставлення до об'єкта: *Одначе в ньому зібрана могутня сила – здатність розвиватися, рости, і цим він грізний для суховіїв...* (О. Гончар); *Однак чи не найбільш дошкульною для українців умовою Варшавської угоди... стало фактичне відновлення польського поміщицького землеволодіння на Правобережній Україні* (Дзеркало тижня. – 2010. – № 16); *Надто він приязний до Матвія, і той платив йому за шеляг таяром* (Ю. Мушкетик) і под.; б) наявності або відсутності користі в чомусь: *Кінселів батько, лаїф Еетіон, отримав був у цьому святилищі сприятливий для сина провіст...* (І. Білик); *Всі, як один, говорили, що ... три чверті року триває там пекучий холод, згубний для війська з південних країв* (З. Тулуб) і под.; в) зовнішньої ознаки предмета-носія: *Мирон Данилович вирішив: «Навідаюся в магазин»; виходячи, глянув на доню – прозора з лиця, так схудла* (Василь Барка) і под. Можемо говорити про такі трансформаційні моделі похідності розглядуваних словосполучень: а) $I_1(H) + D + I_2(D/3) \rightarrow P + \text{Прй} + I_2(P)$, пор.: *Місто приваблює його* \rightarrow *приваблює для нього*; *Експеримент сприяє дослідженню* \rightarrow *сприятливий для дослідження* і под.; б) $Im(H) + D-Зв + P(H/O) \rightarrow P + \text{Прй} + Im(P)$, пор.: *Лице є гарним* \rightarrow *гарна з лиця*; *Вдача є веселою* \rightarrow *веселий із вдачі* й под.

Словосполучення зі стрижневим прикметником утворюються й внаслідок інших трансформаційних перетворень: імбрикації та конденсації вихідних реченневих одиниць.

Термін «імбрикація», який уводить Ю. С. Степанов для опису накладання концептів один на одного, Ж. Вейренк пропонує використовувати для кваліфікування процесу граматичної взаємодії речень під час утворення інших синтаксичних одиниць [Вейренк 1971: 131].

На імбрикації утворюються прикметникові словосполучення з допустовою семантикою, що містять похідний прийменник на відміну від, пор.: *На відміну від своїх батьків, людей веселих і компанійських, ця Ліда Дударевич – серйозне, може, аж надто серйозне дівча* (О. Гончар); *Але, на відміну від чудовиська Амброза*

Бірка, міраж прозорий, не перекриває реальності (Л. Костенко); *Цей наглядч був «добрий» на відміну від попереднього, що був виключно злий* (Іван Багряний) і под. Трансформаційна модель породження аналізованих словосполучень така: $[I(H) + D-Зв + P(H/O)] + [Im(H) + Dзап-Зв + P(H/O)] \rightarrow P + Pp\text{r}\text{ на відміну від} + Im(P)$, пор.: *Чу був добрий + Голівудський герой не був добрий* \rightarrow *Тільки на відміну від голівудського героя Чу був добрий і другою лапою волочив за собою очманілого Хубу Бубу* (О. Дерманський).

Конденсація (дериваційний процес взаємодії двох предикативних конструкцій, за якого в другому вихідному реченні витісняється повторюваний компонент та відбуваються відповідні транспозитивні та граматичні зміни) є основою утворення прикметникових словосполучень із залежним іменником (займенником) у формі орудного відмінка, пор.: *Ти думаєш, що ми не можемо підняти якір свого корабля й поставити паруси? Що ми не сильні духом і ділами..?* (Ю. Яновський); *...так само ненавидів він усіх бородатих, бо ненависть у дрібних душею завжди зароджується до тих, які мають те, чого не мають вони...* (П. Загребельний) і под. Розглядувані словосполучення утворюються в результаті трансформації $[I_1(H) + D-Зв + P(H/O)] + [Im(H) + D-Зв + P(H/O)] \rightarrow P + Im(O)$, пор.: *Він був кволий + Здоров'я було кволе* \rightarrow *Однак який він худенький порівняно з іншими, завжди він був кволий здоров'ям* (О. Гончар); *Чоловік є дрібний + Тіло є дрібне, Чоловік є дрібний + Душа є дрібна, Чоловік є лихий + Вдача є лиха* \rightarrow *Начальником ромейської тагми... поставлено Сірійця Коміскорта, чоловіка дрібного тілом і душею, лихого вдачею і задрісного до всього на світі* (П. Загребельний) і под.

Отже, породження прикметникових словосполучень, як і словосполученневих конструкцій з іншими стрижневими компонентами, можна змоделювати. Формалізовані моделі цих синтаксичних процесів мають експланаторну силу, даючи змогу глибше й наочніше їх вивчати. Перспективи подальших розвідок у цій галузі полягають у розширенні трансформаційних моделей утворення словосполучень і моделюванні інших синтаксичних процесів.

Література

- Алексієнко 1969: Алексієнко Л. А. Інтерпретація аплікативної породжуючої моделі / Л. А. Алексієнко // Проблеми та методи структурної лінгвістики. – К. : Б.В., 1969. – Вип. 2. – С. 64 – 77.
- Апресян 1966: Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1966. – 304 с.
- Балко 2014: Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови / М. В. Балко. – Дніпропетровськ : Вид-во «Свідлер», 2014. – 349 с.
- Вейренк 1971: Вейренк Ж. Синтаксический анализ творительного падежа / Ж. Вейренк // Исследования по славянскому языкознанию : сб. в честь 60-летия С. Б. Бернштейна. – М. : Наука, 1971. – С. 129 – 139.
- Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- Глинский 1965: Глинский Б. А. Моделирование как метод научного исследования / Б. А. Глинский, Б. С. Грязнов, Б. С. Дынин, Е. П. Никитин. – М. : Изд-во МГУ, 1965. – 248 с.
- Загнітко 2007: Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вид. 2-ге, виправл. і доп. – 294 с.
- Кравцова 2014: Кравцова Ю. В. Моделирование в современной лингвистике / Ю. В. Кравцова // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2014. – Вип. 5 (77). – С. 181 – 189.
- Лосев 1968: Лосев А. Ф. Введение в общую теорию языковых моделей / А. Ф. Лосев. – М. : Наука, 1968. – 296 с.
- Лыков 1999: Лыков А. Г. Опыт модели языка / А. Г. Лыков. – Краснодар : Изд-во КубГУ, 1999. – 240 с.
- Меньшиков 1979: Меньшиков И. И. Модель предложения и его парадигма / И. И. Меньшиков. – Днепропетровск : Днепропетровский гос. ун-т, 1979. – 80 с.
- Молошная 1975: Молошная Т. Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках / Т. Н. Молошная. – М. : Наука, 1975. – 237 с.
- Мороховская 1975: Мороховская Е. Я. Основные аспекты общей теории лингвистических моделей / Е. Я. Мороховская. – К. : Вища шк., 1975. – 246 с.
- Пазухин 1975: Пазухин Р. В. О моделях вообще и о моделях в лингвистике / Р. В. Пазухин // Вестник Ленинградского университета. История. Язык. Литература. – 1975. – Вып. 1. – № 2. – С. 104 – 113.
- Ревзин 1967: Ревзин И. И. Метод моделирования и типология славянских языков / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1967. – 299 с.
- Степаненко 1992: Степаненко М. І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз) / М. І. Степаненко. – Полтава : Полтавський держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка, 1992. – 102 с.
- Шаталова 2012: Шаталова О. В. Синтаксическое моделирование публицистического текста как метод прагмалингвистики / О. В. Шаталова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2012. – № 2 (256). – Вып. 62. – С. 140 – 142.
- Niska 1999: Niska H. Text Linguistic Models for the Study of Simultaneous Interpreting / H. Niska. – Stockholm : Stockholm University, 1999. – 76 p.
- Mel'čuk 2009: Mel'čuk I. Functional Linguistic Models: A Step Forward in the Study of Man / I. Mel'čuk // International Symposium on Data and Sense Mining Machine Translation and Controlled Languages, and Their

Application to Emergencies and Safety Critical Domains. – Besançon : Presses Universitaires de Franche-Compté, 2009. – P. 1 – 10.

Sgall 1984: Sgall P. Syntax, Meaning, and Reference / P. Sgall // Contributions to Syntax, Semantics, and Language Comprehension. – Praha : Academia, 1984. – P. 39 – 49.

Охарактеризованы концептуальные основы моделирования как специфического метода исследования языковых единиц и процессов. Очерчено понятие лингвистической модели, описаны её основные свойства. Обоснована целесообразность построения моделей для изучения процесса порождения словосочетаний из исходных предложений. Смоделировано создание словосочетаний современного украинского языка со стержневым именем прилагательным.

Ключевые слова: словосочетание, модель, трансформация, трансформационная модель.

The conceptual foundations of the modeling as a specific method of investigation of language units and processes are described. The term “linguistic model” is outlined; the basic properties of the linguistic model are described. The necessity of constructing models to study the generation of the word-combinations from the original sentences is substantiated. The formation of Ukrainian adjectival word-combinations is modeled.

Keywords: word-combination, model, transformation, transformational model.

Надійшла до редакції 15 грудня 2015 року

Анатолій Загнітко

УДК 81'367=161.2

ТИПОЛОГІЯ ЛОКАТИВА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ РЕЧЕННЕВОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Розглянуто особливості локатива в реченнєвій структурі з простеженням закономірностей співвідношення його вияву у поверхневій та глибинній будові речення. У лінгвістичній літературі прийменниково-відмінкові конструкції інтерпретують з опертям на різні вектори простору, визначаючи основним розміщення предмета і/або його рух щодо відповідного / відповідних орієнтирів. Семантична кваліфікація локатива ґрунтована на закономірностях співвідношення в реченні номінативного й екзистенційного начал і встановленням внутрішнього значеннєвого диференціювання локатива. Моделювання речень із позиційно визначеним статусом локатива у його структурі має ґрунтуватися на відбитті його семантичної варіативності, специфіки формального вираження з опертям на семантичну типологію предикатів, основним вираженням яких у реченнях із регулярним, обов'язковим локативом, є активно валентні дієслова.

Ключові слова: семантична структура речення, модель речення, семантична роль, агенс, суб'єкт, об'єкт, інструмент.

1. Основні поняття аналізу. У сучасній лінгвістиці локатив кваліфікують як позначення певного простору в широкому розумінні. До найґрунтовніших студіювань локатива слід віднести дослідження Є. Тимченка [1925], В. Топорова [1961], М. Всеволодової, Є. Владимірського [1982], О. Виноградової [2001] та ін. Не менш актуальними є студіювання з проблем статусу локатива у структурі речення з визначенням його обов'язковості / необов'язковості, регулярності / нерегулярності. Актуальним є встановлення семантичної варіативності локатива, співвідношення останньої з формальним вираженням і визначення рівня закріплення локатива в структурі речення, діагностуванням його позиційного закріплення.

Метою розгляду виступає встановлення статусу локатива в різних реченнєвих структурах із послідовним диференціюванням його валентнозумовленого і валентнонезумовленого вияву. Завданнями аналізу є: 1) простеження еволюції погляду на особливості просторових прийменників та формування ними просторово-відмінкових конструкцій; 2) з'ясування параметрів внутрішньої нерівнорядності просторових прийменниково-відмінкових конструкцій; 3) визначення семантичної варіативності локатива; 4) розкриття закономірностей співвідношення семантичної й формально-граматичної варіативності локатива; 5) діагностування основних зразків реченнєвих моделей із локативом. Теоретичне значення студіювання визначається обґрунтуванням реченнєвої моделі з локативом та осмисленням її варіативності. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше обґрунтовано особливості реченнєвого моделювання із регулярним, позиційно закріпленим локативом. Практичне значення виконаного аналізу мотивоване можливістю його використання в курсах з актуальних питань сучасної лінгвістики й теорії сучасного синтаксису у вишівських магістерських освітніх і наукових програмах.

2. Типологія лінгвістичних поглядів на просторові конструкції: семантична і структурна кваліфікації. В. Топоров розглядає особливості вираження локатива з вирізненням його прийменникового (локативи з російськими прийменниками *по, при, в, на*) та безприйменникового зразків у російській мові, визначає в загальних рисах закономірності вияву локатива в інших слов'янських мовах: білоруській, українській, кашубській, лужицькій, болгарській, диференціює безприйменниковий та прийменниковий